

Nahlédnutí do krůtárny

Tazatelé, kteří se obracejí na jazykovou poradnu Ústavu pro jazyk český AV ČR, naštěstí občas kladou nerutinní dotazy, které slouží jako inspirační podnět k zamýšlení. Jde o jazykové jevy, na něž se odpověď nehledá snadno, protože jsou poměrně okrajové. Takový byl i dvojdotaz, jestli se mláděti krůty říká krůtě a zda se místům nebo zařízením, v nichž se krůty chovají ve velkém, má říkat krůtárna, nebo krůtárna.

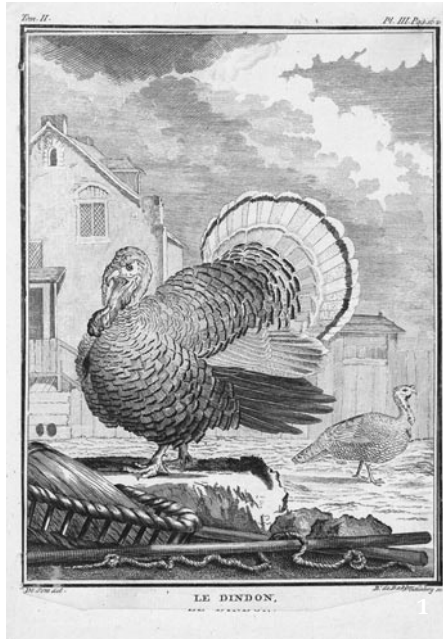
Odpověď na první část je snadná: označení krůtě je v pořádku. Pojmenování zvířecích mláďat jsme se už před několika lety věnovali, proto zájmem o podrobnější jazykový výklad odkazují na příspěvek Hroše, myše, fretče... aneb O mláďatech (Živa 2016, 2: XXXIV). Druhý dotaz je složitější a zasluží si krátkou odbočku k pojmenováním krůta a krocana.

Mezi jmény nejrůznějších živočichů najdeme jak jména rodu mužského (sokol, jelen, hroch, rehek), tak ženského (vrána, myš, zebra, ondatra), řidčeji i středního (prase, morče, klíště). V této podobě jsou jména živočichů vespólná, pojmenovávají jak samce, tak samice – např. jezdit na koni, hladit kočku, vyplašit veverku. Zoologické názvosloví obvykle neobsahuje zvláštní pojmenování pro rozlišení pohlaví, slouží k tomu pojmy samec a samice, případně u menších živočichů sameček a samička.

Mluvnická kategorie rodu určitého jména nemusí být a zpravidla nebývá v souladu s faktickým rodem jeho nositele. Potřeba rozlišovat pohlaví zvířat pomocí rozdílných pojmenování se uplatňuje zřídka. Bývá to např. u některých hospodářských zvířat (slepice a kohout, kráva a býk), u nichž člověku záleží třeba na produktech, které zvíře (ne)poskytuje (vejce, mléko).

K rodovému rozlišování pomocí přechylování dochází v případech, kdy mluvčí vyjadřuje určitou citovou vazbu nebo např. v pohádkových příbězích pro děti. Využívá se k tomu přípona -ice (lvíce, tygřice, holubice, jezevčice, hrošice), řidčeji -ka (teriérka, labradorka, luskounka). Méně často se vytvářejí přechýlené názvy samců, a to formantem -ák, jako lišák, opičák, jepičák, veverčák, žirafák a perlák. Také některá běžná označení samců jako kačer, houser nebo srnec, jsou svým původem odvozena od samicích základových jmen.

Jak je to s krůtami a krocany? Jistě dobře víte z krásné literatury a filmů, že v USA a dalších anglofonních zemích je typickým vánočním jídlem, případně slavnostním pokrmem ke Dni díkůvzdání pečený nadívaný krocana. Není však jisté, zda se skutečně konzumují jen samci, nebo jde o vžitě tradiční pojmenování užívané ve spojitosti s anglofonním prostředím. Vzhledem k velikosti krocana je značně pravděpodobné, že se v kuchyni připravují spíše krůty, protože samice krocana domácího je menší a její maso křehčí. U nás se v běžných komunikačních situacích používá

1 Krocana divoký (*Meleagris gallopavo*), tisk mezi lety 1700 a 1880. Ze sbírky Iconographia Zoologica, Special Collections of the University of Amsterdam

pro pojmenování tohoto tvora spíše označení krůta, ostatně pro maso se v češtině vžilo označení krůť, nikoli krocání.

Krocana/krůty byli do Evropy dovezeni v 16. století z Nového světa, ale prý se dlouho nevědělo, odkud přesně pocházejí. Protože se dávní mořeplavci domnívali, že přistáli v Indii, začali neznámému velkému opeřenci říkat indická slepice. Pozůstatek tohoto omylu dodnes odráží polské označení indyk i francouzské dinde (z coq d'Inde). Angličané se domnívali, že jde o ptáky pocházející z Turecka, proto užívají jméno turkey. Německé jméno Truthahn/Truthenne má onomatopoický (tedy zvukomalebný) původ. Východiskem slovenského moriak/morka je slovní spojení mořský pták, přičemž výraz mořský vyjadřuje význam cizokrajný, zámořský. Ostatně i v moravských nářečích je pojmenování morák/morka stále užívané.

Původ českých slov krocana a krůta není podle etymologických zdrojů úplně jasný, existují různé domněnky. Etymologové předpokládají, že krocana a krůta jsou původně zvukomalebná slova související s citoslovcem vyjadřujícím zvuk vydávaný krocanelem. Neshodují se však, zda jde o přejímku z hornoněmeckého Grutte, oblastní varianty k německému Truthahn, jehož základem je citoslovce truth, nebo naopak o naše domácí slovo založené na citoslovci krut, které se rozšířilo i do příhraničních oblastí v německém prostředí. Z citoslovce hudry, hudry je odvozeno i sloveso hurovat/hudrat, kterým můžeme popsat jak hlasový projev krocana, tak expresivně vyjádřit, že někdo projevuje nespokojenost, hubuje (huroval na celý

svět). V Českém jazykovém atlasu zjistíme, že vedle nejrozšířenějších pojmenování krocana a krůta (s jihočeskou variantou krocán), morák a morka, s variantou norák a norka, se v některých oblastech říká i topán/topák a topka nebo trusák a truska (viz <https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/heslo/3/249>).

No a jak je to s označením místa pro chov krůt? Nejběžnějšími výrazy označujícími místo, kde se chová jakákoli drůbež (podle slovníkové definice větší zdomácnělé ptactvo chované pro užitek), jsou drůbežárna a kurník. Slovem kurník pojmenováváme nejčastěji menší chlívek pro kury domácí (slepice); jde-li o velkochov, pak se užívá označení drůbežárna, nespisovně zvaná často slepičárna či slepičák. Protože se však chovají nejenom slepice, ale i kachny, husy a krůty, vzniká potřeba příbytky jednotlivých druhů rozlišit. Nejde o žádnou novou jazykovou pobídku. Už na počátku 50. let minulého století vyšel v jazykovém časopise Naše řeč příspěvek věnovaný názvům chlívků pro perličky, krůty, husy a kachny s názvem Kurník, perličník, krůtník, husník a kachník (1954, 7–8: 255–256). V závěru můžeme číst doporučení: „Tím dosáhneme jednoty, zbavíme se názvů, které mají jen krajový, místní ráz (...) a v drůbežářském názvosloví nám vznikne soubor názvů stejně tvořených, což je jistě výhodné: kurník (pro slepice), perličník, krůtník, husník a kachník.“

Pokud se vám zdají uvedená označení poněkud neobvyklá, je to tím, že se s nimi v běžných situacích nesetkáváme. Ale plánujete-li na zahradě umístit příbytek pro svou drůbež, stačí se podívat na internet: výrobci nabízejí vzhledné kurníky, husníky i kachníky.

Na internetu objevíme i několik dokladů pojmenování, která byla předmětem dotazu. Krůtárna a krůtárna jsou tvořeny podle „modelu“ slepičárna, mlékárna, tedy příponou -árna. Příručky neuvádějí, že by před ní docházelo k měkčení v jiných případech než při odvozování od slov se zakončením -ce, tedy slepice – slepičárna, opice – opičárna, ale nikoli mléko – mléčárna. Měkčení je však typické pro nářeční varianty, např. vedle králíkárna/králíkárna můžeme místně slyšet i králíčárna. Pojmenování míst určených pro chov se převážně tvoří od jména dospělého jedince. Z hlediska slovo tvorby je logičtější od slova krůta odvodit výraz krůtárna. Nelze však zcela zavrhnout ani možnost, že název místa odkazuje k mláděti. Je-li k chovu telat určen teletník, pak by k chovu krůt mohla být určena krůtárna.

Přestože jsou jednoslovná pojmenování z hlediska jazykové ekonomie výhodná, v tomto případě můžeme z nepočtených dokladů užití slov krůtárna a krůtárna usuzovat, že uživatelé dávají přednost jinému označení, a to buď už zmíněnému nadřazenému pojmu drůbežárna, nebo víceslovnému označení (velko)chov krůt, krůť farma. Nelze to nijak dokázat, ale možná to může být i proto, že krůtárna a krůtárna poněkud připomínají expresivní slovo krůtárna.

Použitou literaturu a internetové zdroje uvádíme na webových stránkách Živy.